

**НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО**

БЕЗБОРОДЬКО Олег Анатолійович

УДК 781.2 + 781.6

**НАЦІОНАЛЬНО-ВЕРБАЛЬНИЙ ФАКТОР
МУЗИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ**

Спеціальність 17.00.03 – Музичне мистецтво

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства**

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі композиції, інструментування та музично-інформаційних технологій Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського Міністерства культури і туризму України (Київ)

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, доцент
Ковалінас Микола Анатолійович,
Національна музична академія України
імені П. І. Чайковського, професор кафедри
композиції, інструментування та музично-
інформаційних технологій

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
Шип Сергій Васильович,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського Міністерства
освіти і науки України, професор кафедри теорії,
історії музики та вокальної підготовки

кандидат мистецтвознавства, доцент
Глуценко Юрій Петрович,
Національна музична академія України
імені П. І. Чайковського, професор кафедри
загального та спеціалізованого фортепіано

Захист відбудеться _____ 2010 року о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.005.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук у Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського за адресою: 01001, м. Київ, вул. Архітектора Городецького, 1-3/11, ауд. 36, 2-й поверх.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського за адресою: 01001, м. Київ, вул. Архітектора Городецького, 1-3/11.

Автореферат розіслано _____ 2010 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства, доцент

І. М. Коханик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Незважаючи на численність компаративних музично-лінгвістичних розвідок, ідея про вплив національно-специфічного звучання вербальної мови на музичну творчість опинилася на периферії наукових пошуків. Разом з тим, лінгвістично-інтонаційна спрямованість теорії Б. Асаф'єва і розвиток та переосмислення уявлень про національне в музиці зумовлюють значимість питання, що його вперше поставив Ж.-Ж. Руссо в середині XVIII ст., для сучасного, зокрема вітчизняного, музикознавства. О. Козаренко, Є. Назайкінський, С. Тишко, В. Холопова та інші дослідники надають суттєвого значення таким чинникам національного музичного стилю, як менталітет, темперамент, характер, мова, релігія, географічні та кліматичні умови мешкання. Проте в працях учених, що розробляють концепцію інтонаційної природи музичного мистецтва, національний аспект музично-мовної взаємодії розглядається спорадично, поверхнево й неповно. Парадоксальними рисами сучасного музикознавства є імпліцитна очевидність впливу національної мови й мовлення на стильові особливості музичної творчості та, водночас, брак робіт, що комплексно вивчають цей фактор національної своєрідності музичного мислення. Різнобічність музично-мовної взаємодії, гостра потреба в пошуках нових підходів до студіювання проблеми національного в музиці, значення, що його набули в сучасному виконавському мистецтві питання історично й стилістично вірної інтерпретації, неможливої без глибинного розуміння національних стильових відмінностей, зумовлюють актуальність дослідження впливу національно-специфічного звучання вербальної мови на музичну творчість.

Мета дослідження – теоретичне і практичне обґрунтування національно-вербального підходу до вивчення музичної творчості. Сутність національно-вербального підходу полягає в аналізі феноменів музичного мистецтва з погляду впливу на них національної специфіки рідної мови композитора, виконавця і слухача.

Досягнення поставленої **мети** потребує послідовного вирішення таких **завдань**:

- визначити роль вербальної парадигми в музичній теорії та практиці;
- оглянути сучасний стан вербально-музичної компаративістики і виявити її основні напрями;
- вивчити історію виникнення та еволюції уявлень про вплив національної вербальної мови на музичну творчість у контексті різних напрямів і концепцій вербально-музичної компаративістики;
- виявити ознаки та особливості впливу національної вербальної мови на музичне мислення й творчість у різних галузях музичного мистецтва;
- за допомогою національно-вербального підходу проаналізувати стильові особливості музичної артикуляції на **матеріалі** клавірної музики XVIII ст., зокрема, принципів і традицій виконання творів Й. С. Баха, Ф. Куперена, В. А. Моцарта.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є взаємодія вербальної мови і музичного мислення в процесі створення, виконання і сприйняття музики. Предметом обрано вплив національно-специфічного звучання вербальної мови на музичну творчість. Даний вплив визначено в роботі як національно-вербальний фактор музичної творчості.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених у роботі завдань застосовано методи елементарно-теоретичного і структурно-генетичного аналізу і синтезу, а також історичний і порівняльний методи гносеології. За допомогою історичного методу досліджено розвиток і втілення вербальної парадигми музичного мистецтва та її національного аспекту в різних музично-естетичних концепціях. Методи елементарно-теоретичного і структурно-генетичного аналізу і синтезу застосовано до вивчення дії національної специфіки вербальної мови на різні види музичної діяльності. Через компаративний зміст об'єкта та предмета дослідження значну роль відіграє порівняльний метод наукового пізнання. Застосований у рамках національно-вербального підходу до вивчення феноменів музичного мистецтва, порівняльний аналіз музичних і мовних інтонаційних компонентів різних культур становить основний спеціальний метод дослідження.

Теоретичну базу дослідження склали наукові праці із загальних проблем музичної теорії М. Арановського, Б. Асаф'єва, І. Браудо, С. Брауна, Н. Герасимової-Персидської, І. Земцовського, О. Козаренка, А. Кудряшова, І. Ляшенка, Л. Мазеля, В. Москаленка, Г. Орлова, О. Сокола, В. Холопової, Т. Чередниченко, Н. Шахназарової, С. Шипа та ін.; музично-психологічні розвідки Д. Д'юч, С. Кьольша, Дж. Макдермотта, В. Медушевського, Є. Назайкінського, А. Пателя, І. Перетц, Б. Теплова, Д. Шуортса та ін.; дослідження з музичного фольклору Е. Алексєєва, Е. Бабаєва, В. Виноградова, Г. Гварджаладзе, В. Гошовського, Зоан Нью, А. Іваницького, М. Кондрат'єва, Нгуен Сіня, Ф. Рубцова, Т. Соломонової, Н. Тіфткіді, М. Харлапа та ін.; музично-історичні дослідження і роботи з історії фортепіанного виконавства О. Алексєєва, Є. і П. Бадюра-Скода, Дж. Гардінера, М. Друскіна, О. Кандинського-Рибнікова, Л. Кершнер, Г. Когана, Н. Копчевського, Дж. Лауквіка, М. Лобанової, Я. Мільштейна, Г. Нейгауза, Дж. Нойбауера, І. Розанова, В. Синіцина, Н. Фішмана, К. Фолкнера, Н. Харнонкурта, В. Широкової, М. Етінгера та ін., праці з культурології, лінгвістики, семіотики та філософії М. Вебера, В. Виноградова, І. Гердера, В. фон Гумбольдта, А. Карміна, В. Касєвіча, М. Кочергана, О. Лосєва, Ю. Лотмана, К. Пайка, О. Петрової, С. Пінкера, О. Садохіна, С. Токарєва, Б. Уорфа, Л. Цеплітіса та ін.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що

- уперше проведено комплексне дослідження впливу національно-специфічного звучання вербальної мови на різні види музичної творчості;
- спираючись на досягнення сучасної зарубіжної психології розкрито сутність не тільки культурологічної, але й психобіологічної зумовленості вербальної парадигми музичного мистецтва та її національного аспекту;

- запропоновано нову класифікацію вербально-музичної компаративістики і виокремлено найперспективніші напрями для вивчення впливу національно-специфічного звучання вербальної мови на музичну творчість;

- вперше детально розглянуто історію становлення та розвитку уявлень про вплив національної вербальної мови на музичну діяльність;

- усупереч поширеним раніше поглядам, доведено малопродуктивність вивчення національного аспекту музично-мовної взаємодії в народній творчості етнічних культур, що будуються навколо нетональних (інтонаційних) мов;

- уперше запроваджено дихотомічну систему, що характеризує особливості дії національної вербальної мови в різних галузях музичного мистецтва;

- обґрунтовано метод порівняльного аналізу музичних і мовних інтонаційних компонентів різних культур для виявлення неусвідомленого й безпосереднього діахронного впливу національної специфіки мовного досвіду на інструментальну професійну музичну творчість;

- за допомогою означеного методу вперше виявлено зв'язок між стильовими особливостями артикуляції в клавірній музиці XVIII ст., романтичному фортепіанному виконавстві, російській та українській піаністичних школах і специфікою фонетичного складу рідної вербальної мови.

Практичне значення дисертації полягає в можливості застосування національно-вербального підходу до вивчення різноманітних феноменів музичного мистецтва. Запроваджений у роботі метод порівняльного аналізу музичних і мовних інтонаційних компонентів різних культур може бути ефективним для теоретичного дослідження широкого спектру музичних явищ: мелодики, ритміки, формоутворення тощо. Усвідомлення національної специфіки вербальної мови як одного з чинників процесу музичної творчості повинне сприяти глибшому розумінню сутності характерних особливостей національного музичного стилю. Отримані в результаті застосування національно-вербального підходу висновки про стильові риси артикуляції в клавірній музиці XVIII ст. мають важливе значення для адекватної інтерпретації авторського тексту і будуть корисними у виконавській та педагогічній діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі композиції, інструментування та музично-інформаційних технологій Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського (протокол засідання № 4 від 28.11.2008 р.), вона відповідає темі № 16 «Музичне мислення: історія та теорія» тематичного плану науково-дослідної діяльності Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри композиції, інструментування та музично-інформаційних

технологій, а також кафедри спеціального фортепіано № 1 Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. Основні ідеї та положення дисертації були викладені в доповідях на наукових конференціях: «Стиль і позастильове в композиторській і музично-виконавській творчості» (Київ, 2003); «Феномен художньої цілісності в композиторській, виконавській і музично-теоретичній творчості» (Київ, 2004); «Фортепіанне мистецтво: історія і сучасність» (Київ, 2005); «Виконавське мистецтво: співтворчість, натхнення, культура, духовність» (Київ, 2008).

Публікації. За темою дисертації опубліковано чотири статті в збірках, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох основних розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 210 стор., з яких 184 стор. становить основний текст. Список використаних джерел налічує 257 позицій (з них 54 іноземними мовами).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, окреслено рівень її наукової розробки, сформульовано мету й завдання дисертації, визначено об'єкт, предмет, матеріал, методологію, наукову новизну та практичну цінність дослідження, наведено відомості про публікації і апробацію його результатів.

У **розділі 1 «Значення вербально-музичної компаративістики в музичній теорії і практиці»** досліджено роль вербальної парадигми музичного мистецтва на різних етапах його розвитку, визначено основні напрями порівняльних студій мови і музики в сучасній науці. Розділ містить два підрозділи.

У **підрозділі 1.1 «Слово і число як основні екстрамузичні парадигми музичної теорії та практики»** парадигму слова розглянуто в зіставленні з іншою, не менш значущою екстрамузичною домінантою музичного мистецтва – парадигмою числа. Вербальну парадигму, що є проявом внутрішньо властивої музичній естетиці апеляції до *позамузичних* смислових аналогів, варто розглядати в діалектичній єдності з іншими екстрамузично орієнтованими системами уявлень про музику, серед яких одне з провідних місць належить осягненню музики крізь призму числа. Одвічні уявлення про логічність та смислову впорядкованість буття й свідомості і, внаслідок цього, важливість контекстів *слова* та *числа* для розвитку західної цивілізації зумовлюють першорядну роль вербального й математичного векторів осмислення музичного досвіду. Місце й значення словесної мови та мовлення як взірців для розв'язування теоретичних і практичних проблем у музиці певного історичного періоду залежать від загального філософського й естетичного модусу епохи. Лінгвоцентричність поширеного впродовж ХХ ст. інформаційно-семіотичного розуміння культури зумовила актуальність мовних аналогій у сучасному музикознавстві. У той же час значущість парадигми слова підтверджується не тільки історією розвитку музичної теорії та практики, але і, згі-

дно з останніми нейробіологічними розвідками, еволюційно-психічним генезисом музичної діяльності.

Підрозділ 1.2 «Основні напрями вербально-музичної компаративістики» присвячено їх систематизації, що базується на різних аспектах єдності вербально-мовної та музичної діяльності людини. Ми визначаємо *семіотичний, лінгвістичний, психологічний та еволюційний* напрями вербально-музичної компаративістики.

Головною рисою семіотичного підходу є вивчення комунікативної функції музики та її дослідження як специфічної знакової системи. Для лінгвістичного напрямку, що ґрунтується на порівняльному структурному аналізі мови і музики, характерним є застосування до музичної теорії та практики мовознавчої (від середньовічної граматики аж до «генеративної теорії» Н. Хомського) методології й термінології. Важливу галузь музично-психологічних студій утворює порівняльне вивчення психічних основ мови і музики, яке розкриває глибинні механізми й сутність не тільки культурологічних, але й психобіологічних чинників вербальної парадигми музичного мистецтва. Беручи початок від давньогрецьких мислителів, ідея про єдине походження музики і мови залишається актуальною для сучасної науки і лежить в основі еволюційного напрямку вербально-музичної компаративістики.

Еволюційний напрям тісно пов'язаний з психологічним і багато в чому ґрунтується на його наукових досягненнях. Лінгвістичний вектор проведення музично-мовленнєвих аналогій становить історично й естетично зумовлене осмислення близькості вербального і музичного, відчуття котрої було завжди притаманне людині. Вслід за науковою думкою, що вирішує проблеми мови й мислення, даний підхід вилився впродовж ХХ ст. в такі дві могутні течії лінгвомузичних досліджень, як психологічна і семіотична. Особливо наголошується в дисертації на властиву теорії інтонації Б. Асаф'єва потенційну поліаспектність розуміння вербально-музичної єдності.

Розділ 2 «Національний аспект вербально-музичної компаративістики» містить детальний розгляд історії становлення та розвитку ідеї про вплив рідного мовлення (вимови) на національну музику, аналіз особливостей дії національної вербальної мови на музичне мислення й творчість у різних сферах музичного мистецтва, аргументацію методів застосування національно-вербального підходу до вивчення феноменів музичного мистецтва. Розділ складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Обґрунтування і проблематика національного аспекти вербально-музичної компаративістики» розкрито значення вербальної мови як чинника етноментальної специфічності. Фундаментальна роль у відтворенні, зберіганні та передаванні культури, а також у формуванні національно-самобутньої ментальності робить словесну мову обов'язковим корелятом для будь-яких досліджень, присвячених етнологічній проблематиці. Багатовекторність вербально-музичної компаративістики природно впливає

з поліаспектності музично-мовної єдності і допускає виокремлення відповідних підходів до порівняльних студій музики і мови в національному ракурсі. Використовуючи досягнення семіотичного напряму лінгвомузичних пошуків задля вирішення проблеми національного в музиці, О. Козаренко пропонує концепцію національної музичної мови. Проте проблематичність категоріального, а не метафоричного вживання даного поняття примушує нас знехтувати питаннями знаковості мови заради вивчення впливу національних особливостей її звучання на музичну практику. Для дослідження національного аспекту музично-мовної взаємодії найперспективнішим слід визнати *психологічний* (а також близький до нього *еволюційний*) напрям вербально-музичної компаративістики, як такий, що розв'язує питання перцепції та продукування мови і музики.

У **підрозділі 2.2 «Музична естетика Нового часу про вплив рідної мови на національну музику»** простежено генезис та еволюцію ідеї про відповідність національного складу музики національним особливостям вербальної мови в музичній естетиці XVIII – XIX ст. Ідея про вплив рідної вимови на національну музику вперше отримала детальну розробку у творах Ж.-Ж. Руссо. Зародження цієї думки було пов'язане з розвитком музичної риторики, пануванням у музичній естетиці середини XVIII ст. теорії наслідування і увагою, яку приділяли мислителі епохи бароко й раннього класицизму музично-мовним інтонаційним зв'язкам. Відгомін доктрини Ж.-Ж. Руссо про вплив мовної просодії на музичні здібності нації спостерігається у багатьох авторів другої половини XVIII – початку XIX ст. Лінгвістично-інтонаційний спосіб осмислення національного в музиці втрачає своє значення в музичній естетиці епохи романтизму у зв'язку з вивільненням музичного мистецтва з-під визначального впливу риторичних принципів, абсолютизацією музики і виходом на перший план так званої «народності» як головного критерію національного.

У **підрозділі 2.3 «Теорія інтонації Б. Асаф'єва як основа вивчення впливу національних особливостей вербальної мови на музичну творчість і сприйняття»** розкрито потенціал теорії інтонації як базису дослідження національно-вербального фактору музичного мистецтва, пояснено причини недостатньої розробки національного аспекту проблеми музично-мовної взаємодії в працях Б. Асаф'єва та його послідовників. Роботи Б. Асаф'єва містять вислови, які не тільки припускають зумовленість національних особливостей музики мовними інтонаціями, але й окреслюють коло проблем, що неминуче постають перед дослідником цього питання. Зокрема: складність виявлення взаємозв'язку, причини існування якого вкорінені в глибинних процесах людського онто- і філогенезу, можливість адекватного сприйняття даного явища лише за умови певного абстрагування дослідника від рідних для його слуху інтонаційних стереотипів, а також важливість еволюційного і психологічного аспекту досліджень. Проте складність виявлення механізмів взаємодії музичної та мовної інтонацій, а також соціологічна спрямованість

асаф'євської теорії зумовили фрагментарний розгляд національного аспекту вербально-музичної компаративістики у вітчизняній науці та призвели до продовження романтичної традиції, що виокремлює *народне* як головну ознаку національного в музиці.

Підрозділ 2.4 «Вплив національних особливостей вербальної вимови на народне музичне мистецтво» присвячено проблемам вивчення взаємозумовленості мовленнєвої та музичної ритміки й мелодики в народній музичній творчості. Ґрунтуючись на теорії М. Харлапа про полістадіальність фольклору, ми беремо під сумнів гіпотезу Є. Назайкінського про існування певних закономірностей впливу просодії національного мовлення на ритміку народної пісні (зокрема, в угорській і російській музиці). Так, міркування М. Харлапа і М. Кондрат'єва про те, що синкоповані ритмічні малюнки угорської народної музики є реліктами часовимірювального етапу її розвитку або проявами й понині існуючої квантитативності, заперечує залежність типового для угорської музики зворотного пунктирного ритму від угорської мовної просодії. Також необов'язковим убачається зв'язок між фіксованим мовним наголосом і строгою акцентною метрикою народної пісні (наприклад, у західних культурах) та, відповідно, між вільним рухом наголосом і метричною змінністю музики (наприклад, російської). Переважання в західноєвропейській народній пісні строгої акцентної ритміки пояснюється не наявністю у відповідних мовах фіксованого наголосу, а тим, що фольклор західноєвропейських країн уже засвоїв тактову, тобто, регулярно акцентну, квалітативну ритміку, на відміну від російського фольклору, для якого характерним є панування первинної, інтонаційної стадії розвитку ритму.

Найбільш сприятливою для вивчення музично-мовної взаємодії є сфера тональних мов, де тонова сутність мовлення не тільки зумовлює істотні особливості музичного мислення, але й корисно впливає на самі музичні здібності людини. В культурах, що будуються навколо нетональних мов, дослідження національного аспекту музично-мовної взаємодії видається продуктивнішим на прикладі професіональної музичної творчості. У рамках акцентно-тактової системи професіональної творчості вплив мовного досвіду може бути простежено адекватніше, ніж у багатошаровому фольклорному мистецтві, на різних рівнях якого кардинально видозмінюються самі принципи взаємодії вербального і музичного.

Є. Назайкінський описував вербально-музичну взаємодію як безпосередню або опосередковану. Заради ясності аналізу пропонуємо характеризувати даний процес також за логічно-часовою ознакою. Так, коли слово і музика продукуються одночасно, вербально-музична взаємодія визначається як *синхронна*. Вербально-музична взаємодія, за якої музична діяльність зазнає впливу мовної через «пам'ять слова» (його слуховий образ), характеризується як *діахронна*, тобто така, що розвивається в часі. Одночасність (синхронність) відтворення музики і слова протиставлено не лише неодновременності (асинхронності) їх продукування, але послідовному, такому, що володіє

усвідомленою або неусвідомленою спрямованістю на певний результат (музичний твір), процесу впливу мовного досвіду на музичну діяльність. Синхронний та діяхронний рівні музично-мовної взаємодії завжди співіснують і доповнюють один одного. *Безпосередність і опосередкованість, синхронність і діяхронність, неусвідомленість і усвідомленість* властиві феномену музично-мовної взаємодії в діалектичній єдності пар протилежних ознак і по-різному співвідносяться в музиці народній або професійній, вокальній або інструментальній, у процесі створення музики, її виконання або сприйняття.

У *підрозділі 2.5 «Вплив національної специфіки вербальної мови на професійну музичну творчість»* розглянуто особливості прояву і методи виявлення означеного впливу у вокальних та інструментальних жанрах професійної музики.

Для професійної композиторської творчості характерною є діяхронність вербально-музичної взаємодії. Разом з тим, у вокальних жанрах спостерігається чималий рівень її синхронності, який особливо зростає в процесі музичного виконання, а також вирізняє ті інструментальні твори, котрі містять «приховане слово», що інтонаційно й ритмічно моделює мелодичну лінію (твори Ф. Ліста, А. Берга, О. Кнайфеля, В. Сильвестрова тощо). Попри інтуїтивність «перекладу» мовленнєвих інтонацій на музичну мову, деяким епохам і окремим особистостям притаманна значна міра усвідомленості втілення національно-специфічного звучання слова в музиці (італійська музика XVII ст., російські «кучкісти», Л. Яначек, Л. Бернстайн).

Багато дослідників (М. Друскін, О. Козаренко, Є. Назайкінський, В. Широкова) підкреслювало значення речитативу в процесі опосередкованої дії мовної інтонації на інструментальну музику. Метод виявлення низки опосередкувань, серед яких речитатив є головною ланкою між мовною інтонацією та інструментальним тематизмом, не припускає, однак, можливості дослідити безпосередній та неусвідомлений вплив мовного досвіду композитора, виконавця і слухача на процес музичної творчості та сприйняття, не пов'язаний з реально чи уявно вимовленим словом. Як і більш загальні питання музичного змісту, структури та розуміння, що традиційно розглядаються в дусі вербальної парадигми, базові елементи, котрі формують саму якість звучання музики (звуковисотність, ритм, тембр, темп, динаміка тощо), також мають свої аналоги в мовній просодії. Стосовно до національної специфіки сліди підсвідомого впливу мовного досвіду на музичне сприйняття можуть бути виявлені через зіставлення відповідних інтонаційних компонентів мовлення і музики. Доцільність такого методу, що дотепер ґрунтувався на властивому багатьом ученим і музикантам інтуїтивному відчутті взаємозумовленості національної специфіки вербального мовлення і музичного мислення, підтверджують сучасні емпіричні дослідження в галузі нейропсихології (А. Патель, Дж. Даніель).

У розділі 3 «*Національно-вербальний фактор стильових особливостей музичної артикуляції*» за допомогою національно-вербального підходу проаналізовано характерні особливості артикуляції в клавірній музиці XVIII ст. і різні традиції її інтерпретації. Розділ містить два підрозділи.

У підрозділі 3.1 «*Роль артикуляції як засобу музичної виразності*» музичну артикуляцію розглянуто як тісно пов'язаний з вербальною мовою феномен музичного мистецтва. Досліджено етимологію терміну і особливості його трактування в концепціях Г. Келлера, І. Браудо, О. Сокола, підкреслено орієнтованість уявлень про музичну артикуляцію на вербально-мовну діяльність людини, запропоновано розділення виконавського і композиторського аспектів артикуляції.

В артикуляції виразно висвітлюються характерні риси музичного мислення композитора. Музичний текст, позбавлений авторських артикуляційних позначень, також містить імпліцитно присутню композиторську вимову. Її специфіку зумовлює загальний артикуляційний стиль, властивий даній епосі, країні, культурі і навіть окремішій творчій особистості. Ключ до проникнення в певний стиль вимови слід шукати у свідочтвах сучасників, в існуючих артикуляційних указівках з інших творів композитора, а також у дотичних покажчиках артикуляції (таких, наприклад, як аплікатура). Найважливішим засобом для розуміння відмітних рис композиторської вимови може стати зіставлення та співвідношення загальноприйнятих у дану епоху артикуляційно-стильових канонів і конкретного музичного тексту. Близькість до словесної мови, а також менша детермінованість супроти інших компонентів нотного тексту і, внаслідок цього, неабиякий ступінь мінливості під впливом національних та історичних стильових чинників роблять артикуляцію в її композиторському і, особливо, виконавському втіленні благодатним полем для вивчення впливу національно-специфічного звучання вербального мовлення на музичну творчість.

У підрозділі 3.2 «*Вплив національних особливостей вербальної вимови на артикуляцію фортепіанної (клавірної) музики XVIII ст.*» за допомогою національно-вербального підходу досліджено актуальні питання інтерпретації фортепіанної (клавірної) музики: проблему наспівного виконання бахівських клавірних творів, шляхи розвитку клавірної артикуляції у XVIII ст. і витоки романтичного безперервно зв'язного виконання, особливості сприйняття й інтерпретації деяких творів Й. С. Баха у вітчизняній музичній традиції, невідповідність мотивної і артикуляційної будови мелодичних фраз у творах В. А. Моцарта.

Звернення до музики епохи бароко та класицизму задля виявлення ролі вербально-національного фактору в генезисі й еволюції музичної артикуляції зумовлюється значною мірою орієнтованості музичної практики, теорії, естетики, освіти й сприйняття тієї епохи на словесно-мовні прототипи. Протягом двох сторіч, аж до XIX ст., провідне місце серед виразних засобів інструментальної музики належало музичному аналогу вербальної вимови – артикуля-

ції. Дослідження саме клавірних творів пояснюється їх значущістю для освіти професійного музиканта, незалежно від його спеціалізації та національної приналежності. Тривале й насичене різними традиціями життя цих творів у концертній та педагогічній практиці дозволяє на прикладі їх інтерпретацій вивчати вплив національної специфіки мовного досвіду не тільки на створення музики, але й на процес її виконання та сприйняття.

Поширене серед музикантів розуміння бахівської «наспівної манери гри», як указівки на переважно зв'язне, легатне виконання, суперечить сучасним уявленням про артикуляційні канони барочної клавірної музики: підпорядковане значення зв'язного артикулювання, превалювання нонлегатного штриха, неприпустимість догматизації *legato* або *non legato*. Слід зважати на те, що згадки про наспівність та зв'язність у працях старовинних митців можуть бути не виконавськими вказівками, а характеристикою властивостей музичного матеріалу.

Бахівську наспівність варто розуміти як композиційно-виконавську єдність. Аналіз цього явища з погляду творчого методу композитора дозволяє дійти висновку, що наспівність у виконанні клавірних творів Й. С. Баха повинна відзначатися яскраво вираженим національним забарвленням, зумовленим притаманними німецькій мові фонетичними особливостями. Ці особливості забезпечують характерну чеканність німецької вимови: різке протиставлення наголошених складів ненаголошеним насичує мову акцентами, а твердий приступ (*fester Einsatz*), з яким вимовляються голосні на початку слова або кореневого складу, додає мовленню дискретності та складової розчленованості.

Відомості, які дійшли до нас про аплікатурні принципи Й. С. Баха (використання одного пальця на двох нотах підряд, уникнення підміни пальців на одній і тій самій клавіші, стрибки одним пальцем на терцію, кварту, квінту, що незмінно трапляються перед сильними долями) та їх порівняння з манерою гри Ф. Куперена та Ж. Ф. Рамо (часта підміна пальців, зв'язність і суцільність виконання) підтверджують даний висновок. Загальні артикуляційні принципи епохи бароко, що вимагали нон-легатної гри ради забезпечення чіткості й своєрідної «риторичності» звучання, зазнавали певних змін у різних національних культурах залежно від особливостей вербальної вимови. На відміну від німецької, французька вимова плавніша та суцільніша, що й зумовило притаманне французьким композиторам прагнення до зв'язності звучання.

Зміни у виконавському розумінні наспівності впродовж XVIII – XIX ст. були спричинені опосередкованим через вокальне мистецтво впливом національної мовної інтонації. Цей вплив (як опосередкований, так і безпосередній) був надзвичайно суттєвим у барочну епоху, коли музику розуміли, насамперед, як мистецтво мовлення, а отже, уважно ставилися до слова, що вимовлялось або уявлялось. Сучасне розуміння наспівності у фортепіанній грі, що пов'язане, перш за все, з легатним виконанням, повністю встановило-

ся лише в романтичну епоху під впливом поширеного в усій Європі стилю співу *bel canto*, виразні засоби якого були сформовані на основі фонетичних особливостей італійської мови.

Винятково благодатним підґрунтям для розквіту «по-італійськи вокальної» манери виконання виявилася східнослов'янська культура. Російська піаністична традиція породила своєрідний феномен, що характеризує особливості відбиття бахівського композиторського та виконавського стилю у вітчизняному музичному середовищі. Ідеться про пошук і знаходження інтонаційних зв'язків між деякими п'єсами Й. С. Баха і слов'янською народною творчістю, зокрема, російською протяжною піснею.

Пояснення цього феномену слід шукати, вивчаючи особливості сприйняття бахівських тем у вітчизняній музичній культурі. Проникнення в музику композитора слов'янського мелосу, яке намагалися дослідити деякі вчені, неможливо ні довести, ні спростувати. Відтак, воно не може стати доцільним інтерпретаційним орієнтиром для музиканта-практика. Основним чинником появи феномену бахівських «слов'янських» фуг, вочевидь, слід вважати вплив рідної мовної інтонації на процес музичного інтонування у виконавців і слухачів. Певна близькість східнослов'янського (особливо українського) та італійського мовлення сприяла розквіту у вітчизняному фортепіанному виконавстві притаманного романтикам вокального трактування інструменту.

На відміну від клавірних творів Й. С. Баха артикуляційні позначення у фортепіанних творах віденських класиків є істотною та детально розробленою складовою авторського тексту. Проте інтерпретація цих позначень залишається предметом наукових і творчих дискусій. На думку багатьох дослідників, особливості артикуляції у фортепіанних творах В. А. Моцарта були зумовлені практикою гри на смичкових інструментах. Разом з тим, аналіз фортепіанної та скрипкової артикуляції показує, що їх очевидна стильова єдність пов'язана зі своєрідністю творчого мислення композитора. Виявлено безперечну схожість між характерними рисами моцартівської артикуляції (дискретність, членування тканини твору на велику кількість дрібних сегментів, потактовість ліг) і фонетико-граматичною специфікою німецької мови (різка акцентність, твердий приступ, відокремлювані префікси). Провідна роль артикуляції як засобу музичної виразності, ставлення до вербального мовлення як до основного екстрамузичного аналогу, з яким співвідносилося практичне музикування, дозволяють розглядати подібність характерних ознак моцартівської артикуляції та німецької вимови як прояв неусвідомленого й безпосереднього діяхронного впливу національної специфіки мовного досвіду на процес музичної творчості.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми впливу національно-специфічного звучання вербальної мови на музи-

чну творчість і сприйняття. Основним висновком дослідження є реальність національно-вербального фактору музичної діяльності та його значущість для розв'язування теоретичних та практичних питань музикознавства.

З окреслених нами семіотичного, лінгвістичного, психологічного та еволюційного напрямів сучасної вербально-музичної компаративістики найпріоритетнішими для вивчення впливу національно-специфічного звучання вербальної мови (особливостей артикуляції, інтонації, просодії) на процес музичної творчості є психологічний та еволюційний напрями. Дослідження національно-вербального фактору музичної творчості вимагає виокремити наступні визначальні дихотомії, що характеризують особливості прояву вербально-музичної взаємодії в різних галузях музичного мистецтва: синхронність – діахронність, безпосередність – опосередкованість, усвідомленість – неусвідомленість.

Вивчення глибинних зв'язків вербального мовлення і музики (зокрема, їх національного аспекту) варто здійснювати на прикладі інструментальних творів, позбавлених відчутної присутності слова, вголос або подумки вимовленого. Це дозволяє виявити неусвідомлений і безпосередній діахронний вплив національної специфіки мовного досвіду на процес музичної творчості, виконавства та сприйняття. У музикознавстві найактуальнішим для дослідження такого впливу постає метод порівняльного аналізу музичних і мовленнєвих інтонаційних компонентів різних етнічних культур.

Для виконавців інструментальної музики, що належить до іншомовної культури, уважне й чуйне заглиблення у звуковий світ «чужої» мови, «обов'язковість спостереження» (*Б. Асаф'єв*) за відтінками її просодії є неодмінною умовою адекватної інтерпретації авторського тексту. Увага до національно-вербального фактору особливо сприяє стилістично вірному трактуванню клавірних творів XVIII ст., які складають основу сучасного виконавського та педагогічного репертуару.

Вивчення ролі української мовної інтонації у формуванні українського національного музичного стилю є однією з найважливіших перспектив подальшого дослідження національно-вербального фактору музичного мистецтва. Багатообіцяючим також є застосування національно-вербального підходу до аналізу не тільки барокової та класичної музики, але й національно-стильової специфіки сучасної професійної композиторської творчості, не пов'язаної (безпосередньо чи опосередковано) з народним мистецтвом. Використання національно-вербального підходу до вивчення еволюції музичного формоутворення може стати ще одним перспективним напрямом, що впливає в національний аспект вербально-музичної компаративістики.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Безбородько О. К вопросу о национальном генезисе стилевых особенностей артикуляции в фортепианных произведениях венских классиков / Олег

- Безбородько // Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського : Стиль музичної творчості: естетика, теорія, виконавство. — К., 2004. — Вип. 37. — С. 222-232.
2. Безбородько О. «Русские» фуги И. С. Баха / Олег Безбородько // Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського : Художня цілісність як феномен музичної творчості та виконавства. — К., 2005. — Вип. 48. — С. 225-232.
  3. Безбородько О. Особенности и эволюция певучей трактовки клавишных инструментов от И. С. Баха к романтикам / Олег Безбородько // Київське музикознавство : Культурологія та мистецтвознавство. — К., 2005. — Вип. 18. — С. 211-221.
  4. Безбородько О. Значение и роль вербальной парадигмы в психологии, эстетике и практике музыкального творчества и образования / Олег Безбородько // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського : Естетика і практика мистецької освіти. — К., 2008. — Вип. 74. — С. 89-103.

Безбородько О. А. Національно-вербальний фактор музичної творчості. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – Музичне мистецтво. – Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського, Міністерство культури і туризму України, Київ, 2010.

В дисертації виведено теоретичне і практичне обґрунтування національно-вербального підходу до вивчення музичної творчості. Сутність національно-вербального підходу полягає в аналізі феноменів музичного мистецтва з погляду впливу на них національної специфіки рідної мови композитора, виконавця і слухача. Даний вплив визначається як національно-вербальний фактор музичної творчості.

У дослідженні розкрито роль і значення вербальної парадигми музичного мистецтва, детально розглянуто історію становлення й розвитку національного аспекту вербально-музичної компаративістики. Проаналізовано особливості впливу національної вербальної мови на музичне мислення й творчість у різних галузях музичного мистецтва, обґрунтовано методи застосування національно-вербального підходу до вивчення феноменів музичного мистецтва. Здійснено практичне застосування національно-вербального підходу на прикладі аналізу артикуляції в клавірній музиці XVIII ст. і розгляду різних традицій її інтерпретації.

Ключові слова: вербальна парадигма, національно-вербальний фактор музичної творчості, національно-вербальний підхід, вербально-музична компаративістика, мовний досвід, інтонація, артикуляція, клавірна музика, наспівність.

Безбородько О. А. Национально-вербальный фактор музыкального творчества. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03. – Музыкальное искусство. – Национальная музыкальная академия Украины им. П. И. Чайковского, Министерство культуры и туризма Украины, Киев, 2010.

Диссертация представляет собой теоретическое и практическое обоснование национально-вербального подхода к исследованию музыкального творчества. Под национально-вербальным подходом понимается изучение феноменов музыкального искусства с точки зрения воздействия на них национальной специфики родной речи композитора, исполнителя и слушателя. Данное воздействие определяется как национально-вербальный фактор музыкального творчества.

Вербальная речь является одной из основных экстрамузыкальных парадигм музыкальной теории и практики. Значение вербальной парадигмы в музыке зависит от общего философского и эстетического модуса определенной эпохи. Ввиду общего информационно-семиотического понимания культуры парадигма слова занимает центральное место в современных музыкально-теоретических системах. Значительная роль вербальной парадигмы в музыкальной теории и практике обуславливается не только культурологическими факторами, но и эволюционно-психическим генезисом музыкальной деятельности. Ввиду многогранности вербально-музыкальной компаративистики различаем ее четыре основных направления: семиотическое, лингвистическое, психологическое, эволюционное. Наиболее приоритетными для изучения воздействия национально-специфичного звучания вербальной речи (особенностей артикуляции, интонации, просодии) на процесс музыкального творчества являются психологическое и эволюционное направления вербально-музыкальной компаративистики.

Возникновение идеи о влиянии произношения родного языка на национальную музыку в XVIII в. связано с лингвистически-риторической ориентацией музыкальной практики того времени и господством в музыкальной эстетике теории подражания. «Закат» музыкальной риторики, «абсолютизация» музыки в связи с развитием инструментальных и симфонических жанров, переход от рационализма теории подражания к интуитивным романтическим концепциям, стремление отказаться от внемзыкальных теоретических и практических ориентиров, обращение к народной музыке как к главному источнику национального своеобразия определило уход от лингвистически-интонационного пути осмысления «национального» в музыкальной теории XIX – XX вв. Возрождение данной идеи в современном музыковедении связано с комплексной лингвоцентричностью теории интонации Б. Асафьева и со стремительным развитием психологического вектора вербально-музыкальной компаративистики в зарубежной науке.

Исследование национально-вербального фактора музыкального творчества требует выделения следующих дихотомий, характеризующих особенности проявления вербально-музыкального взаимодействия в разных областях музыкального искусства: синхронность – диахронность, непосредственность – опосредованность, осознанность – неосознанность. Вследствие полистадиальности фольклора, неоднократно ранее отмечавшиеся метроритмические аналогии в народном творчестве разных культур, строящихся вокруг нетональных языков, не могут рассматриваться в качестве закономерностей, что доказывает малопродуктивность изучения национального аспекта вербально-музыкального взаимодействия на материале европейского народного искусства. Исследование глубинных связей вербальной речи и музыки (в частности, их национального аспекта) следует вести на примере профессиональной инструментальной музыки, лишенной осязаемого присутствия слова, вслух или мысленно произнесенного, что позволяет выявить неосознанное и непосредственное диахронное влияние национальной специфики речевого опыта на процесс музыкального сочинения, исполнения и восприятия.

Практическое применение национально-вербального подхода, осуществленное для анализа насущных проблем фортепианного исполнительства, приводит к следующим выводам: стилевые особенности артикуляции в клавирной музыке XVIII в. (И. С. Бах, В. А. Моцарт, Ф. Куперен) во многом обусловлены характерной спецификой фонетического строя родной вербальной речи; примат непрерывно связного произношения в романтическом музыкальном фортепианном исполнительстве обусловлен влиянием фонетических особенностей итальянского языка; расцвет в отечественном фортепианном исполнительстве «по-романтически певучей» трактовки инструмента (в том числе, устойчивый феномен восприятия и интерпретации отдельных тем И. С. Баха как родственных славянскому фольклору) обусловлен воздействием фонетических особенностей родной (русской или украинской) речи на процесс музыкального интонирования. Внимание к национально-вербальному фактору стилевых особенностей артикуляции при исполнении клавирных произведений XVIII в. является необходимым элементом исторически и стилистически верной интерпретации авторского текста, особенно для музыкантов, принадлежащих к иноязычным культурам.

Ключевые слова: вербальная парадигма, национально-вербальный фактор музыкального творчества, национально-вербальный подход, вербально-музыкальная компаративистика, речевой опыт, интонация, артикуляция, клавирная музыка, певучесть.

Bezborodko O. National-verbal factor of music creativity. – Manuscript.

Thesis for a Candidate of Art Studies degree in speciality 17.00.03 – Art of Music. – Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music, Ministry of Culture and Tourism of Ukraine, Kyiv, 2010.

The thesis presents theoretical and practical grounds of the national-verbal approach to music studies. Under this approach the phenomenae of the music art are considered as being influenced by the national specifics of the composer's, performer's and listener's mother tongue. This influence is defined as the national-verbal factor of musical creativity.

The paper reveals the role and the significance of the verbal paradigm of the music art, traces in details the genesis and the evolution of the national aspect of the comparative language-music studies. The national verbal language influences musical thinking and creativity in a lot of ways. The specifics of this process are analysed in different domains of the music art. The methods of applying the national-verbal approach to studying the phenomenae of the music art are justified and substantiated. The national-verbal approach is applied to analyse the XVIII century clavier articulation and to review different traditions of its interpretation.

Key words: verbal paradigm, national-verbal factor of music creativity, national-verbal approach, comparative studies of music and language, speech experience, intonation, articulation, clavier music, songfulness.